

egyikük sikerrel világít rá fiktív és nem-fiktív szövegek határainak átjárhatóságára, a határoknak a megkülönböztetés igényével is kifejeződő mozgékony-ságára-relativitására, másikkal pedig hatékonyan kezdeményezi a mitologizmusnak a romantikus kreativitáshoz (képzelőerőhöz) köthető, majd egyfajta nyelvjátékként újjászülető interpretálhatóságát. S e zárófejezetekhez érkező a dolgozat egészét illetően, összegzőként is elhangozhat immár: a nemzeti narratíva létformája és érvényesülése szempontjából a XIX. század közepének olyan leírását olvashatjuk Szajbély Mihály könyvében, mely eddig fel nem tárt fontos dimenzióban mutat rá a korszak kanonizációs elveire és működésük konkrét elemeire, újabb szempontokat nyújtván e kánonok későbbi felbomlásának értelmezési számára, ösztönzőn „irritálva” más metodikák szakmai „alrendszerit”.

(Budapest, Universitas, 2005, 455 lap, 2520 Ft.)

EISEMANN GYÖRGY

Kultúra és/vagy civilizáció Kodolányi János: *Zárt tárgyalás*

Kodolányi János tanulmányaiból és publicisztikájából jelentetett meg 2003-ban új válogatást a Szent István Társulat az író életműsorozatának egyik darabjaként. A *Zárt tárgyalás* című kötet különféle műfajú alkotásokat tartalmaz: újságcikkeket, tanulmányokat, vitairatokat és emlékezéseket, melyek mind a két világháború között, illetve a második világháború befejezésének évében születtek. Ezekből három írást emelek ki az alábbiakban, mivel ezek foglalkoznak a számomra is fontos problémákkal, kultúra és civilizáció, archaikus és modern ember összehasonlításával.

A *szellem válsága* című tanulmányt Kodolányi 1939 áprilisában írta, közvetlenül a második világháború kitörése előtt. A magyarság, ezen belül a magyar szellemi élet kiemelkedő képviselőinek helyét, szerepét keresi a német náciizmus, a szovjet sztálinizmus, az olasz fasizmus és a tétlenkedő antant-hatalmak árnyékában. Itt már megjelenik a későbbi műveiben rendre visszatérő alaptétel, miszerint kultúra az istenséggel való kapcsolat nélkül nincsen. A Kosztolányi Dezső kezdeményezte vitához, melynek témája a homo moralis kontra homo aestheticus, ő is hozzászól: „homo moralis az író, erre tanított engem az emberiség minden nagy szelleme, de dilettáns marad, ha nem tud egyszersmind homo aestheticus is lenni” (37). Úgy vélem, ez az állásfoglalás megállja helyét.

A *Márai és a kultúra* című 1942-es írása reflexió Márai Röpirat a nemzetnevelés ügyében című vitairatára. Leszögezi, hogy elsősorban nem Máraival, hanem egész szemléleti módjával kíván vitába szállni. Az alapfogalmakban nem ért vele egyet, de osztja nézeteit számtalan részletkérdésben. Véleménye szerint azért nem beszélhetünk kollektív felelősségről, mondjuk az oktatásüggyel kapcsolatban, mint azt Márai szeretné, mert a transzcendens ítélőszék a nyugat-európai ember lelkében összeomlott. Az egyének felelősek a kollektívumért, s nem fordítva, legalábbis bizonyos határok között. Elmélete kialakulásában Vatai László Dosztojevszkijről írott könyve játszott jelentős szerepet, melynek alcíme: *A szubjektív életérzés filozófiája*. Ez a munka egész további szépirodalmi és kritikai munkásságának eszmei hátterét meghatározta. Vatai elemzésében Dosztojevszkij úgy jelenik meg, mint aki

a legmélyebben pillantott a modern lélek zűrzavarába, a kultúra és a civilizáció tragikus meghasonlításába, aki legtisztábban fogalmazta meg az autonóm ember alakját. Így definiálja a kultúrát: „Az emberi lélek a tudattalan létezés és a transzcendens létezés között lévő feszültség szenvedését a transzcendens világ jelképrendszerében (szimbólumaiban) oldja fel. Ez a jelképrendszer a kultúra.” (102.) Ha e szimbólumrendszerben való kollektív hit, tehát a jelképek valóságának érzése elvész, az adott jelképrendszer, s ezzel a kultúra felbomlik. Az egyén számára megszűnik a harmonikus élet feltétele, az önmagát szabályozó életkeret, beáll az anarchia. Vatai és Kodolányi egyaránt megállapítják, hogy a XX. századi ember egy felbomló jelképrendszerben él, s az új szimbólumok még nem alakultak ki, anarchikus állapotok uralkodnak. Rámutatnak a párhuzamra, hogy amilyen mértékben nő az anarchia, olyan mértékben szaporodnak a törvények, a rendeletek, a büntetések és megtorlások. „Ál-kollektívummá alakul a közösség” (103).

E gondolatmenetből kiderül, hogy Kodolányi és Márai két alapfogalmat teljesen másként értelmeznek: a civilizációt és a polgárt. Míg Márai a kultúrát és a civilizációt rokon értelmű fogalmaknak tartja, s kultúrán elsődlegesen a nyugat-európai és annak civilizációs vívmányait érti, addig Kodolányi teljesen eltérő szerepet tulajdonít a kultúrának és a civilizációnak. Úgy tartja, a civilizáció az ember önfenntartó ösztönének, tehát a fizikai élet biztosításának funkciója, míg a kultúra egy adott közösségben általánosan érvényes szimbólumok összessége. E transzcendens jelképrendszer bomlását pedig éppen azok a természettudományos kutatások okozták, amelyeket Márai és sokan mások okcidentális kultúrákért emlegetnek. A bomlás kezdetét részben Vataira támaszkodva a felvilágosodás korára datálja, melynek két fő filozófiai irányzata a racionalizmus és az empirizmus. „A nagy francia forradalom már az Ész istennőjének képében valóban az ész, a rációt, jelképes fogalmazásban Lucifert, a Fényhozót ültette trónra s a folyamatot, amely akkor végbement [...] felvilágosodásnak nevezték el” (104). Vagyis Kodolányi szerint a felvilágosodás egyértelműen kártékony szerepet játszik az emberiség szellemi-spirituális életében. Az autonóm ember azokat a népeket, amelyek benne élnek egy transzcendens jelképrendszerben, primitívnek tekinti, mivel nincsenek civilizációs eszközeik, sem a nyugat-európaihoz fogható technikai fejlettségi fokon. Az autonóm ember elveti a transzcendenciától való függést, önmagában, a tudományban, az észben „hisz”, önmagában keresi a létezés értelmét és magyarázatát.

Kodolányi úgy véli, Márai is az autonóm ember fogalmi rendszerében gondolkodik, így saját civilizációjával száll szembe, amikor a kapitalizmust bírálja. Ács Margit Kodolányi vitairatáról írt tanulmányában az író kapitalizmusellenességét hangsúlyozza, melynek alapelvei: a munka kizsákmányolása, a szabad verseny, a gyengébbek elpusztítása, tehát egyfajta szociáldarwinizmus, az élet minden területén alkalmazott haszonelv, mind homlokegyenest ellenkezik a kereszténység alapelveivel – amire Márai hivatkozik. Világméretű harc folyik a nyersanyagokért és a piacokért. Márait arra figyelmezteti, hogy az az Európa, amelyért aggódik, amelyet felsőbbrendűnek érez a „barbár” Kelettel s a „primitív” emberrel szemben, nem a keresztény Európa többé. Viszont egyetért vele a nagy tömegnevelő eszközök, a sajtó, a rádió negatív szerepének megítélésében, melyek ellentmondásos hatását napjainkban még fokozottabban érzékeljük. A nemzetneveléssel kapcsolatban Karácsony Sándor pedagógiai rendszerét tartja követendő példának, aki szerint az magyar, aki magyar jelképrendszerben gondolkodik. Azt szeretné, ha a felnövekvő nemzedékeket ebben a szellemben tanítanák. Szakadékot lát a nép jelképrendszere és a vezető rétegeké között.

Itt elérkezünk a másik nagy értelmezési különbséghez. Márai kultúrahordozó rétegnek tekinti a polgárságot, Kodolányi viszont nem, hiszen a nyugat-európai autonóm ember és civilizáció képviselőjének tartja. Más a kiindulópontjuk, az előfeltevésük: Márai a hagyományos polgári értékrendet védi, amely keresztyén, családcentrikus, szellemi és anyagi javakat teremt, ám ez Kodolányi szerint egyszerűen nem létezik. Ebből a megközelítésből tehát nem lehet egyértelműen elutasítani vagy elfogadni egyikük álláspontját sem, az említett alapfeltevések antagonistikus ellentétessége miatt. Egy fő kérdésben azonban egyezik álláspontjuk: a magyarság célja, hogy megmaradjon.

A *Zárt tárgyalást* tarthatjuk pamfletnek, de olvashatjuk szépirodalomként, elbeszélés formáját öltő szikár bírósági drámaként, ami a keretét adja eszmék és ideológiák összecsapásának. Albert Gábor a *Kortárs* lapjain 1999-ben közölt írásában mint szépirodalmi művet elemzi. Kodolányi 1943. május 20-án fejezte be Balatonakarattyán, amikor a tisztán látók előtt nem volt kétséges a második világháború kimenetele, a hitleri Harmadik Birodalom összeomlása, hiszen a német hadsereg Sztálingrádnál már letette a fegyvert.

A titkos per elbeszélője egyes szám első személyben maga a vádlott, akit kenyéren és vízen tartanak fogva egy sötét, nyirkos cellában. Hosszú, tétlenségre kárhoztatott, kétségbeesett várakozás után végül kihallgatásra viszik, ahol összes műveinek halmával szembesül, huszonnégy évi munkája termésével, melyekben a vádlóknak nem tetsző nézeteit hangoztatta. Néhány jellegzetes vonással találóan mutatja be a háromtagú bíróságot: „Pocakos, kerekded, tokás, pecsenyéképű férfiú telepedett a középső székbe, jobbról egy feketeinges, csupaszarcú ifjú férfi, balról egy munkászubonyos nagybajuszú ember.” (117–118.) Rajtuk kívül csupán egy jegyző és a börtönőr tartózkodik a teremben, sem ügyész, sem közönség nincs a padosorokban. A három bíró egy-egy XX. századi ideológiát testesít meg: a náci, a bolsevik és a liberális, kapitalista nagypolgár más-más nézőpontból, de mind elítélik az író.

A nemzetiszocialistának azért nem felel meg, mert nem árja származású, a kommunisztának meg nemesi ősei miatt. A kihallgatás során körvonalazódik a magyar szellemi élet, valamint a vádlott nézetei kortársairól. Hivatkozik Máraival folytatott vitájára, amelyben már szétválasztotta kultúra és civilizáció fogalmát. Újra az akkor már kiemelt Vatai-könyvet idézi, a keresztyén egzisztencializmust képviselő filozófus eszmerendszerére támaszkodik. Vatai szerint az embert az különbözteti meg a többi élőlénytől, létformától, hogy „lelki alkatának lényeges része a szimbólumalkotás, azaz a transzcendens létezés jelképrendszerbe való foglalása. E jelképrendszer, természetesen, változik. Szimbólumok születnek, válnak pusztá esztétikai formákká s halnak meg. Hogy új meg új szimbólumok lépjenek a helyükbe.” (122.) A civilizációnak pedig az a rendeltetése, hogy a közösségnek tűrhető életfeltételeket teremtsen. A vádlott véleménye a XX. század első felében született két vezető ideológiáról, a fasizmusról és a kommunizmusról: „Egyik a fajtát emeli mitikus magasságba, másik az osztályt.” (124.) Mindkettő a civilizáció egy-egy típusa, akárcsak az angolszász liberalizmus, ahogy ő nevezi: plutokrácia. Mind megegyezik abban, hogy nem tartalmaznak transzcendens elemeket, vagyis nélkülözik a kultúrát. Ezzel metafizikai síkra emeli kultúra és civilizáció szembenállását, két princípiumot feltételezve: „A kultúra isteni eredetű, a civilizáció luciferi.” (125.)

A per következő tárgyalásán a vádlott tovább fejtegeti elméletét a kultúra eredetéről. Ennek kialakulásában jelentős szerepet a Kodolányival talán legszorosabb barátságban lévő Várkonyi Nándor könyve, a *Sziriat oszlopai* játszott – amit még 1941-ben, kéziratban olvasott. Feltételezéseik szerint kezdetben volt a *homo magus*, aki közvetlen kapcsolatban állt a transzcendens világgal, s akinek létéről nemcsak a világ minden vallása tud, hanem az

őskultúrák fennmaradt emlékei is az ő alkotásainak tartják. A *homo sapiens* ehhez képest csökevényesedést, zsugorodást, széthullást jelent, akinek szellemét a racionalitás, cselekedeteit a haszonelv mozgatja. Lesújtó véleményt fogalmaz meg az ún. művelt kultúremlerről, aki a technikai civilizáció bűvöletében él.

Megtudhatjuk, a vádolt tollforgató mi alapján osztja két részre kortársait: „Az egyik csoportot táltosoknak, a másikat íródeákoknak szoktam nevezni. Táltosok, másszóval próféták azok az írók, akikben van még valami a homo magusból... akik szimbólumteremtő képességgel vannak megáldva.” (134.) Nem kétséges, hogy a népi-urbánus szembenállásban melyik oldal mellett teszi le voksát, hiszen az urbánusok szemére veti, hogy eszményképük az „occidentális íródeák”, lenézik, gúnyolják, undorodnak a „prófétától”. Ez a felosztás abból a szempontból jelentős, hogy koherens módon illeszkedik Kodolányi elméletebe, következetesen összekapcsolja saját korának irodalmi életét régmúlt idők kultúrájával, ebből a nézőpontból látatja, és egységes értelmezési keretbe helyezi.

A náci és a bolsevik bíró akkor vesztí el türelmét és sürgeti az író halálbüntetését, amikor mindkettejüket polgárnak bélyegzi. A meghatározást az elnök büszkén vállalja, a vádoltat jövőképeről faggatja. Az író úgy véli, ez a lelki, szellemi és társadalmi anarchia népek millióinak pusztulását okozza, azonban a történelem e szakaszán is túllép az ember. „Akkor a tiszta ész bilincseben raboskodó ember ismét az anyag fölé emelkedik és iszonyú kozmikus katasztrófák közepette ismeri fel megint a transzcendentális valóság vakító fényét.” (141.) Ezzel a patetikus, ám mélyen átél apokaliptikus vízióval fejezi ki reményeit a majdani változásra. A három vádló-bíró kénytelen szembesülni azzal, hogy az eljövendő kor ideológiájukat, világszemléletüket nemcsak megkérdőjelezi, de érvényteleníti is. Veszedelem nézetei miatt mindhárman kötél általi halálra ítélik.

A *Zárt tárgyalás* vajon milyen választ ad arra a kérdésre, hogy létezik-e kiút napjaink zűrzavarából, ahol minden vonatkoztatási pont elvesztette univerzális érvényét? Sugallata szerint egy új egyetemes jelképrendszer jelenthet megoldást, egy új kultúrforma, ami azonban még nem jött létre. Az egyes ember felelőssége, hogy megtalálja azt a „mértéket”, amiről sok-sok gondolkodó elmélkedett és írt, Kodolányi mellett két kiemelkedő kortársa is: Várkonyi Nándor és Hamvas Béla.

(Budapest, Szent István Kiadó, 2004, 376 lap, 2380 Ft)

SULYOK BERNADETT

A nyomolvasás öröme

Tapasztalatcsere. Esszék és tanulmányok Bodor Ádámról

Az idén hetvenéves Bodor Ádámot köszöntő Parti Nagy Lajos írja: „Mindig csodáltam azokat, akik képesek voltak hosszan írni róla. Nekem folyton megállt a tollam. A gépem. Minek, ha egyszer ott vannak a könyvei, két ujjal átfoghatók, levehetőek a polcra.” (ÉS, 2006/7.) Amennyiben e gondolatot nem soroljuk naiv rosszindulattal az – akár az írókoléga önérdékétől sem mentes – kultikus megjegyzések vagy „üres” retorikai fordulatok közé, némi várakozásteljes feszültséggel nyitjuk ki a kötetet, amely a Parti Nagy által csodált szerzők írásaiból válogat.